

“БЕКТЕМ”

И. Арабаев атындагы КМУнун
Илим-өл аралык коммуникациялар жана
инновациялар боюнча проректору, пед.и.д.,
проф.м.э. А.К. Чыпданбаева

2023-жылдын “21” ноябры

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Мамлекеттик тил жана маданият институтунун профессор Т. Ахматов атындагы кыргыз тили жана аны окутуунун технологиялары кафедрасынын 2023-жылдын 17-ноябрындагы отурумунун №3 протоколунан

КӨЧҮРМӨ

Отурумдун төрайымы: филология илимдеринин кандидаты, доцент С.К.Каратаева (10.02.06)

Отурумдун катчысы: окутуучу Н. Алманбетова.

Катышкандар: филология илимдеринин доктору, проф.м.а. Т.К.Сыдыкова (10.02.01), филология илимдеринин кандидаты, доцент Н.Р.Жапаров (10.02.01), филология илимдеринин кандидаты, доцент А.А.Абдыкалыкова (10.02.01), филология илимдеринин кандидаты, доцент А.Б.Калыбаева (10.02.20), педагогика илимдеринин кандидаты, доцент Р.Абдуллаева (13.00.02), педагогика илимдеринин кандидаты, доц.м.а. К.Ш.Иманакунунова (13.00.02), ага окутуучулар - К. Садыкова, Р. Р. Мамбетова, Ф.А.Мырзаева, Н. У. Масалиева, А. А. Абакирова, А. Абышбаева, Турусбек кызы Нуржан, М. Адамалиева.

Күн тартибиндеги маселе:

1. Ага окутуучу Акматова Таңсык ай Аманиллаевнанын «Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасы» деген темада 10.02.06 – түрк тилдери адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясын талкуулоо.

Угулду:

Отурумдун төрайымы, ф.и.к., доцент С. К. Каратаева: И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Мамлекеттик тил жана маданият институтунун профессор Т. Ахматов атындагы кыргыз тили жана аны окутуунун технологиялары кафедрасынын изденүүчүсү Акматова Таңсык ай Аманиллаевнанын « Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасы» деген темада 10.02.06 – түрк тилдери адистиги боюнча жазылган кандидаттык

диссертациясын талкуулоо кафедранын бүгүнкү кеңейтилген отурумунун күн тартибине коюлууда. Диссертациянын реквизиттери КРнын Улуттук аттестациялык комиссиясы койгон талаптарга жооп берет, б.а., теманын жана илимий жетекчисинин бекилгендиги тууралуу университеттин Окумуштуулар кеңешинин токтомунан көчүрмө, диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси кошо тиркелген. Диссертанттын илимий жетекчиси – филология илимдеринин доктору, профессор, академик **Б. О. Орузбаева**.

Анда отурумду ачык деп жарыялоо менен күн тартибиндеги биринчи маселени талкуулоого өтсөк. Алгачкы сөздү иштин жалпы мазмунун маалымдоо үчүн диссертантка 15 мүнөт убакыт берели.

Издөнүүчү Т. А. Акматова: Саламатсыздарбы урматтуу төрайым, урматтуу агай-эжелер, биздин диссертациялык ишибиз «Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасы» деп аталат. Илимий илимий жетекчим – филология илимдеринин доктору, профессор, академик **Б. О. Орузбаева**.

Иштин киришүү бөлүмүндө анын актуалдуулугу, максат-милдеттери, предмети менен объектиси, жаңылыгы, изденүүчүнүн жеке салымы анын апробацияланышы берилди.

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу боюнча төмөнкүлөрдү айтсак болот. Ар бир этностун эл катарында калыптануусу жана андан ары өнүгүүсү анын тилинин мыйзам ченемдүү эволюциясы менен эриш-аркак өнүгүп, тилдик ареалдын жалпы алкагында өтөт. Ошол себептүү алтай доорунан берки тарыхый эволюциянын негизги этаптарын терең изилдөөдө Орто Азияны жердеген түрк урууларынын тилинин калыптануусу да орчундуу маселе. Географиялык жактан бир алкакта отурукташкан кыргыз жана өзбек элинин тилдери түрк тилдеринин мыйзам ченемдүү тарыхый өнүгүүсүндөгү тилдик фактыларды өз боюна сиңирип, айрым бир типологиялык өзгөчөлүктөргө да ээ болгон. Орхон-Енисей жазма системаларынан кийинки доорлордо түрдүү саясий жана миграциялык шарттарга дуушар болгон жалпы түрк элдеринин катарындагы кыргыз жана өзбек эли да өз графикасын жоготкон абалда болгон. Ошондуктан аталган элдердин тилдеринде айрым бир фактылар оозеки чыгармачылыкта гана сакталган. Түркологиянын пайдубалын түптөшкөн В.Томсен, В.В.Радлов, Е.С.Малов, А.Н.Кононов, М.Дмитриев, В.Э.Севортян, В.В.Решетов, К.К.Юдахин, Б.М.Юнусалиев, К.Тыныстанов, Х.Карасаев, Б.Орузбаева, М.Мирзаев жана С.Усмонов сыяктуу окумуштуулар түрк элдеринин тилинин (анын ичинде кыргыз, өзбек тилдеринин да) формаларын такташты. Кыргыз тилинин жөндөмөлөр системасын, жөндөмө категориясын, анын тарыхын, жөндөмөлөрдүн семантикасын ар тараптуу изилдөөгө алган бир топ эмгектер жаралды. Алсак, К.Тыныстанов (1928), И.А.Батманов (1938), Х.Карасаев (1944).

Орто Азиядагы кыргыз жана өзбек тилдеринин типологиялык жиктелүүсүндөгү социалдык-экономикалык шарттар, кыргыз тилинин жалпы

түрк тилдеринин өнүгүүсүндөгү орду азыркы убакта кыргыз тил таануу илиминде гана эмес, жалпы түркологияда өзөктүү маселе. Өзбек тилинин мамлекеттик макам кабыл алуусу, графикалык формага, тактап айтканда, латын арибине өтүүсү да түрк тилдеринин өнүгүүсүндө жаңы доордун башталгандыгынан кабар берет. Мындай геоллингвистикалык факторлор эки элдин тилинин калыптануусундагы тарыхый тилдик абалдын, ареалдын болгондугун айгинелеп гана тим болбостон, аталган тилдердин өткөнүнө кайрылуу аркылуу кыргыз элинин ошону менен бир катарда өзбек элинин да көп кылымдык тарыхындагы көз жаздымда калтырылган кээ бир маселелердин илимий жактан чечилүүсүнө шарт түзөт. Кыргыз тилинин структуралык өзгөчөлүгүн терең түшүнүү анын мезгил агымындагы өзгөрүүсүнүн, жалпы тил таануу илиминде табигый лингвистикалык түзүлүш катарында калыптанышынын тарыхый мыйзам ченемдерин илимий жактан аныктоо да мааниге ээ десек жаңылышпайбыз.

Акыркы мезгилдерде салыштырма жана сыпаттама ыкмалары менен жүргүзүлгөн изилдөөлөр өзгөчө мааниге ээ болууда. Анткени тектеш тилдердеги окшоштуктар менен айырмачылыктарды илимий жактан аныктап-тактоо түркологияга бир топ жаңы маалыматтарды берери шексиз. Кыргыз тили менен өзбек тилинин байланышын, тагыраак айтканда жөндөмөлөр системасын, анын категория катары калыптанышын салыштырып изилдөө азыркы түркологиянын негизги маселелеринин бири. Диссертациялык иштин **актуалдуулугун** биринчиден, аталган маселелер көрсөтүп турса, экинчиден, кыргыз лингвистикасында кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасы биринчи жолу иликтенип жаткандыгы менен да шартталат.

Изилдөөнүн максаты – жөндөмөлөр системасынын грамматикалык категория катарында калыптанышында ареалдык фактордун (биздин учурда өзбек тили) тийгизген таасирин аныктоо менен кыргыз тилинин жалпы тилдик түзүлүшүндөгү негизги тутум болуп саналган жөндөмөлөр категориясынын лингвистикалык мыйзам катары өнүгүүсүн илимий жактан тактап, тарыхый фактор катарында өзбек тилиндеги өзгөрүүлөр менен салыштыруу аркылуу айрым жөндөмө мүчөлөрүнүн байыркылыгын белгилөө деп эсептеп, ал максаттарга жетүү үчүн төмөнкүдөй **милдеттер коюлган:**

жалпы тил илиминдеги жана түркологиядагы жөндөмө категориясынын иликтенишине сереп салуу;

кыргыз жана өзбек тил илиминдеги жөндөмөлөр системасына жана жөндөмө категориясына байланыштуу иликтөөлөргө талдоо жүргүзүү;

кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмө категориясынын табиятын изилдөө;

эки тилдеги жөндөмөлөрдүн грамматикалык маанилерин, жөндөлүш типтерин салыштыруу;

кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмө системасындагы жалпылыктар менен айырмачылыктарды көрсөтүү;

эки тилдеги жөндөмө мүчөлөрүнүн тарыхына кайрылуу менен кыргыз тилиндеги айрым жөндөмө мүчөлөрүнүн байыркылыгына илимий далилдерди келтирүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы деп аталган теманын кандидаттык диссертациянын деңгээлинде изилдөөгө алынышы жана кыргыз тилин типологиялык жана структуралык жактан терең окуп үйрөнүүдө кыргыз жана өзбек тилдеринин факты материалдарына таянуу менен жөндөмөлөр системасынын категория катарында маанисин аныктоону айта алабыз. Кыргыз тилинин байыркылыгын жана алтай доорунун айрым релеванттуу белгилерин сактап келгендигин кыргыз жана өзбек тилинин фактыларынын негизинде каралышы. Ошондой эле диссертациялык иште кыргыз тилинин жөндөмөлөр системасын типологиялык жактан кароо жана илимий негиздерин, принциптерин ачып берүү, бир географиялык чөлкөмдө өнүгүп келген өзбек тилиндеги жөндөмөлөр системасы менен салыштыруу биринчи ирет аткарылгандыгын да белгилей кетсек болот.

Диссертацияда негизинен коргоого төмөнкүдөй негизги жоболор коюлат:

- Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасынын сандык жана сапаттык жактан, негизинен дал келүүсү бул тилдердин Орто Азияда жашаган түпкүлүктүү жана тарыхый жактан өнөктөш болгон байыркы элдерден экендигинен кабар берет жана аталган тилдердин структуралык түзүлүшүнүн пайдубалы болуп саналат.

- Кыргыз тилиндеги жөндөмөлөр категориясынын грамматикалык категория катарында калыптануусу алтай тилдик уясынан башталат жана жалпы эле түрк тилдеринин өнүгүүсүндөгү өзөк система катарында кызмат кылат. Мындай илимий жобонун далили катарында өзбек тилиндеги тилдик фактылар да кабылданат;

- Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр жалпы түрк тилдеринин анын ичинде Борбордук жана Орто Азиядагы негизги тилдик жана тарыхый этностордон болуп саналышкан кыргыз жана өзбек элдеринин тилинин тарыхый эволюциясын чагылдырган тилдик мыйзам катарында кабылдануусу лингвистикалык зарылдык;

- Жалпы түрк тилдеринин бүлөсүндөгү байыркы тилдердин катарына кирген кыргыз тилинин негизги структуралык системасы болуп саналган жөндөмөлөр категориясынын тарыхый жактан каралышы Орто Азиядагы отурукташкан өзбек жана башка түрк тилдүү элдердин калыптануусуна негиз болгон жана эл катары менталдык жактан калыптануусу менен тыгыз байланышкан;

- Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасынын тарыхый жактан калыптануусунун илимий жактан такталган фактылардын негизинде изилденүүсү азыркы геосаясаттын курч маселеси болуп саналат.

“Жөндөмө категориясынын жалпы тил илиминде жана түрк тилдеринде тарыхый калыптануусу” деп аталган биринчи бабында жалпы тил илиминдеги жана түрк тилдериндеги жөндөмөлөр системасынын тарыхый жактан калыптануусуна, жөндөмөлөрдүн тилдик түзүлүштүн өнүгүүсүнө тийгизген таасирине, жөндөмөлөр системасынын изилденишине арналган иликтөөлөргө обзор жүргүзүлүп, ал 3 бөлүмдөн турат.

Жөндөмө категориясынын жалпы тил илиминде жана түрк тилдеринде иликтениши деген бөлүмдө адегенде жалпы тил илиминдеги жөндөмөлөргө жүргүзүлгөн иликтөөлөр анализге алынды. Окумуштуулардын пикири боюнча, жөндөмөлөргө болгон кызыгуу антикалык доордо эле башталган. Аристотелдин “Поэтика” аттуу эмгегинде сүйлөм бөлүктөрүнүн бири катары жөндөмөлөрдү эсептейт. Аристотелдин жөндөмөлөр жөнүндөгү пикирин Александрия грамматисттери андан-ары улантышкан. Мындан сырткары б.з.ч. 5-кылымда жазылган Панининин грамматикасында да жөндөмөлөр тууралуу маалыматтар камтылган. Орус тил илимине жөндөмө терминин киргизген, жөндөмө категориясын негиздеген окумуштуу М.В.Ломоносов болгон [Амирова,1975:76-91].

А.А.Барсов грамматиканын негизин жөндөмөлөр системасы түзө тургандыгын, жөндөмөлөр тил ээсинин ойлоо мүмкүнчүлүгүнө да тасирин тийгизет деген ойду айткан [Барсов,1988:152]. Ф.И.Буслаев жөндөмөлөр системасынын өнүгүүсүнөн тилдин тыбыштык жактан өнүгүүсүнүн тарыхый эволюциясын:«Разнообразное употребление творительного падежа составляет искони ведущееся достояние славянского языка» деп мүнөздөйт [Буслаев,1992:188].

Түрк тилдериндеги иликтөөлөрдүн башында А.Н.Кононовдун изилдөөсү турат. Ал “Грамматика и языка тюркских рунических памятников 7-9вв” деген эмгегинде байыркы түрк тилиндеги жөндөмөлөр системасын кеңири талдап, алардын семантикалык парадигмасына токтолуп, 11 жөндөмөнүн катарын аныктаган [Кононов:1980,62]. Түрк тилдериндеги жөндөмөлөрдүн санын окумуштуулар ар түрдүүчө карап келишет. Айрымдар түрк тилдеринде 6 жөндөмөнү белгилесе, кээ бир окумуштуулар 7, башкалар 8 жөндөмөнү белгилешкен. Ал эми Н.А.Баскаков түрк тилдериндеги жөндөмөлөрдү 6га бөлүп, аларды уюштуруучу мүчөлөрүн да көрсөткөн. Ошондой эле түрк тилдериндеги жөндөмөлөрдү байыркы жана кийинки жөндөмөлөр деп биринчисине Орхон-Энесай эстеликтериндеги жөндөмөлөрдү белгилесе, кийинки жөндөмөлөр деп түрк тилдериндеги азыркы жөндөмөлөрдү көрсөткөн [Баскаков,1981:12]. Ал эми ареалдык лингвистиканын көрүнүктүү өкүлдөрү Б.А.Серебренников менен Н.З.Гаджиева түрк тилдериндеги жөндөмөлөрдү 10го бөлүшкөн [Серебренников, Гаджиева,1986:77]. Н.К.Дмитриев түрк тилдеринин жөндөмөлөрүн 6га бөлгөн жана атооч жөндөмөсүн аныкталбаган жөндөмө (неоределенный падеж) деп атап, орус, түрк тилдериндеги мисалдар менен чогуу берген [Дмитриев, 1962:156]. Казак окумуштуусу А.Есенкулов

байыркы түрк жазма эстеликтериндеги жөндөмөлөрдү 7 деп, жетинчисин жардамчы жөндөмө (көмөктөс септік) деп атайт [Есенкулов, 1976:119]. Бул бөлүмдө жалпы тил илиминдеги жана түркологиядагы жөндөмөлөргө байланыштуу иликтөөлөргө анализ жасалып, жыйынтыктар чыгарылды.

Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасынын негизги типологиялык өзгөчөлүк катарында изилдениши деген бөлүмдө кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөргө изилдөө жүргүзгөн окумуштуулардын эмгектерине анализ жасалды. Салыштырылып жаткан эки тилдеги жөндөмөлөргө арналган иликтөөлөр кыргыз илимпоздору И.А.Батманов, К.Тыныстанов, Х.Карасаев, Б.Юнусалиев, К.Дыйканов, К.К.Сартбаев, С.Давлетов, С.Кудайбергенов, Б.Орузбаева, И.Абдувалиев, Т.Садыков, К.Зулпукаров, М.Мирзахидоваларга, ал эми өзбек тилдериндеги жөндөмөлөргө арналган изилдөөлөр А.Гуломов, М.Дмитриев, А.Н.Кононов, В.В.Решетов, М.Мирзоев, Ш.Шоабдурахмонов, С.Усмоновдорго таандык.

Кыргыз грамматикасынын алгачкы түзүүчүсү С.Наамат уулу «sabatsъzdyq çoöulsun» деген окуу китебинде жөндөмөлөр грамматикалык түшүнүк экендиги тууралуу алгачкы маалымат берилген [Наамат,1929:4].

К.Тыныстанов кыргыз тилиндеги жөндөмө категориясынын илимий теориялык негизин түзүп, негизги мыйзам-ченемдерин аныктаган. Ал мыйзамдар кийинки грамматикалык изилдөөлөр үчүн булак катарында кызмат кылып, кыргыз тилиндеги жөндөмөлөр системасынын ички динамикасын тактаганга негиз болгон. Окумуштуу кыргыз тилиндеги жөндөмөлөрдү 5ке бөлүп, алардын сүйлөмдөгү аткарган кызматы аныктаган. К.Тыныстановдон кийин жөндөмөлөргө И.А.Батманов изилдөө жүргүзүп, аларга орусча аталыштарды берип, колдонулушун мисалдар менен көрсөткөн. Ошондой эле жөндөмөлөрдүн парадигмасын 7 жөндөмөдөн турат деген пикирин айткан, бирок ал кийин башка окумуштуулар тарабынан такталган [И. Батманов,1938:5]. Кыргыз тилиндеги жөндөмөлөрдү алгачкы ийгиликке алган алгачкы изилдөө Х.Карасаевге таандык. Ал 1944-жылы “Семантика падежей в киргизском языке” деген темада кандидаттык диссертация коргогон. Анда жалпы эле түркологиядагы жөндөмө категориясы боюнча иликтөөлөргө токтолуп, андагы айрым жөндөмөлөр боюнча кайчы пикирлерге тактоолорду киргизген. Мындан сырткары кыргыз тилиндеги ар бир жөндөмөнүн семантикасын, грамматикалык каражаттарын, алардын тектеш тилдер менен окшоштук, айырмачылыктарын терең талдаган [Карасаев,1944:10-11]. Ал эми жөндөмө мүчөлөрүнүн адабий тилдеги жана говорлордогу жашылыктарга менен айырмачылыктарга окумуштуу Б.М.Юнусалиев кеңири токтолуп, төмөнкүдөй жыйынтык чыгарган: «Кыргыз тилинин бардык говорлорунда, адабий тилдегидей, алты жөндөмө бар. Саны жагынан гана эмес, ал жөндөмөлөрдүн маанилери боюнча да кыргыз говорлорунун ортосунда айырма байкалбайт. Ошону менен катар жөндөмө мүчөлөрүнүн тыбыштык составы боюнча да бирдик өкүм сүрөт» дейт [Юнусалиев,2013:228]. Бирок окумуштуу Орхон-Енисей эстеликтериндеги

байыркы жөндөмө мүчөлөрдүн айрымдарынын кыргыз тилинин түштүк-батыш говорунда азыр деле колдонулушу тууралуу пикирин айткан эмес. А.Турсунов кыргыз тилиндеги жөндөмөлөрдү берген маанилерине карай грамматикалык жөндөмөлөр (атооч, илик, табыш) жана мейкиндик жөндөмөлөр (барыш, жатыш, чыгыш) деген эки топко бөлгөн [Кырг.тил.грам.:морф.,1964:160]. Ал эми С.А.Давлетов алардын башка сөздөр менен байланыштарга түшүү касиеттерине жараша тике жана кыйыр жөндөмөлөр деп эки топко бөлгөн [С.А.Давлетов,1980:64]. Окумуштуулар И.Абдувалиев, Т.Садыковдор жөндөмө категориясын: “Зат атоочту жана заттык маанидеги атооч сөздөрдү сүйлөм ичиндеги же сөз айкашындагы башка сөздөр менен байланыштыруу кызматын аткарган категория деп атайт” [И.Абдувалиев,Т.Садыков,1999:70]. Илимпоз М.Мирзахидова эки тилдеги шилтеме ат атоочтордун (ушалар-ошолор, анавилар- тигилер) жөндөлүшүндө чоң айырма бар экендигин, татаал жөндөлүштө кыргыз тилинде илик жөндөмүсүндө (-ын, -ин), барыш жөндөмөсүндө (-а), табыш жөндөмөсүндө (-н) жөндөмө мүчөлөрү өзгөрүүгө дуушар болсо, өзбек тилинде да илик (Қараткич-н), табыш (тушум -н) жөндөмөлөрүнүн мүчөлөрү түшүп калат деп белгилейт [Док. дис. 132-137]. Өзбек тилиндеги жөндөмөлөргө атоолорду берүү, жөндөмөлөр парадигмасын түзүү маселелери өзбек илимпозу А.Гуломов тарабынан 1941-жылы жарыкка чыккан “Узбек тилида келишиклар” деген эмгекте ишке ашкан [Гуломов,1941:5-6]. Андан кийин Ш.Шоабдурахмонов, С.Усмоновдор да иликтөөлөрдү жүргүзүп жөндөмөлөрдү тике (түгри) жана кыйыр (воситали) деп экиге бөлгөн [Усмонов,1978:90]

Байыркы доордун грамматисттеринен башталган жөндөмөлөр тууралуу иликтөөлөр ХХ кылымда гана аныкталса, кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмө категориясы ХХ кылымдын экинчи жарымынан гана баштап изилденип, теориялык жоболору иштелип чыкканын.

Экинчи бап **“Изилдөөнүн методологиясы, методдору жана Орто Азияда тилдик ареалдын калыптануусу”** - деп аталып анда изилдөөнүн объектиси, предмети, методологиялык базасы, изилдөө методдору, Орто Азияда тилдик ареалдын калыптануусу тууралуу маалыматтар камтылды. Ошондой эле кыргыз тилинин байыркылыгын тастыктоочу лингвистикалык далил катарында жөндөмө категориясынын семантика-грамматикалык жактан туруктуулугу өзбек, алтай, уйгур, тува, шор жана ногой тилдерине салыштыруу багытында да талданды.

Бул баптын **“Изилдөөнүн объектиси, предмети, методологиясы, методдору”** деген биринчи бөлүмүндө изилдөөнүн объектиси жана предмети камтылды. **Изилдөөнүн объектиси** деп, кыргыз жана өзбек тилдериндеги ареалдык окшоштуктар, ал тилдердин ички мыйзамдарынын динамикасын (жөндөмөлөрдүн мисалында) эсептедик. Ал эми **изилдөөнүн предмети** болуп кыргыз, өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасы, алардын семантикалык табияты эсептелинди.

Изилдөөнүн методологиялык базасы жана методдору. Алдыга коюлган максаттарга жетүү үчүн бир топ методдор колдонулду. Алсак, илимий-теориялык адабияттарды талдоо, тилдик фактыларды сыпаттоо, салыштырматарыхый, статистикалык жана типологиялык тектештирүү сыяктуу методдор пайдаланылды.

Ал эми **Орто Азияда тилдик ареалдын калыптануусу** деген экинчи бөлүмдө окумуштуулар В.Томсен, В.В.Радлов, Е.С.Малов, А.Н.Кононов, М.Дмитриев, В.Э.Севортян, В.В.Решетов, К.К.Юдахин, К.Тыныстанов, Б.М.Юнусалиев, Б.Орузбаева, М.Мирзаев жана С.Усмонов сыяктуу окумуштуулар түрк элдеринин (анын ичинде кыргыз, өзбек тилдеринин да) тилдериндеги ареалдык өзгөчөлүктөр тууралуу пикирлерине басым жасалды. Ошондой эле эки тилдин тарыхый карым-катышы тууралуу жазылган эмгектерге да кайрылдык. Алсак, С.М.Абрамзон кыргыздар менен өзбектердин ортосунда социалдык, активдүү тилдик байланыш болгондугун белгилейт [Абрамзон, 1990:46] Мындай тарыхый факт В.В.Бартольд тарабынан да бекемделет. [В.В.Бартольд,1990:463]. Башка түрк тилдерине салыштырмалуу өзбек тилинде иран тилинин таасири ачык байкаларын И.А.Батманов белгилейт да чагатай тилин өзбек тилине сиңип кеткен монгол тилинин элементтерин алып жүрүүчү фактор катарында карайт [И.А.Батманов,1966:22]. Жогоруда келтирилген окумуштуулардын изилдөөлөрүнө негизденип Орто Азияда лингвистикалык ареалдын пайда болуусуна кыргыз жана өзбек тилдери негиз болгонун айта алабыз.

Алтай доорундагы тилдик элементтер кыргыз жана өзбек тилдеринин тарыхый өнүгүүсүнүн көрсөткүчү катарында деп аталган бөлүмдө кыргыз тилиндеги алтай доорунан берки тилдик элементтер тарыхчылар тарабынан так аныкталгана, ал элементтер кыргыз элине жакын жайгашкан өзбек диалектилеринде да сакталганына окумуштуулардын изилдөөлөрүнөн ынандык.

Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасынын сандык жана сапаттык жактан, дал келүүсү аталган тилдердин Орто Азия аймагындагы түпкүлүктүү жана тарыхый жактан өнөктөш болгон байыркы элдерден экендигин, кыргыз тилиндеги жөндөмөлөр категориясынын мыйзам катарында калыптануусу алтай тилдик уясынан башталарын, эки тилдеги жөндөмөлөр жалпы түрк тилдеринин тарыхый эволюциясын чагылдырган лингвистикалык мыйзам катарында караларын белгилдик.

Үчүнчү бап **«Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасы»** деп аталып, анда эки тилдеги жөндөмөлөр системасынын өнүгүү эволюциясы тарыхый салыштыруу ыкмасында талданып, алардагы жөндөмөлөр парадигмасынын мезгил алкагында өзгөрүү мыйзамдары, тарыхый өнүгүүсү каралды. Түрк тилдериндеги негизги элементтерди сактап келген өзөк тил катарында кыргыз тилиндеги морфемалардын типологиялык өнүгүүсү,

өзбек тилинин грамматикалык көрсөткүчтөрү, окумуштуулардын илимий эмгектеринин негизинде иликтөөгө алынды.

Азыркы кыргыз адабий тилинде да, өзбек адабий тилинде да алты жөндөмө бар. Бул категория кыргыз тилинде «жөндөмө категориясы», өзбек тилинде «келишик категориясы» деген лингвистикалык аталыштарга ээ. Алардын парадигматикалык катары дал келсе деле аталыштарында бир кыйла айырмачылыктар бар:

Кыргыз тилинде:

- 1. Атооч жөндөмөсү =
- 2. Илик жөндөмөсү =
- 3. Табыш жөндөмөсү =
- 4. Барыш жөндөмөсү =
- 5. Жатыш жөндөмөсү =
- 6. Чыгыш жөндөмөсү =

Өзбек тилинде:

- 1. Бош келишик
- 2. Караткич келишиги
- 3. Тушум келишиги
- 4. Жуналиш келишиги
- 5. Урин-пайт келишиги
- 6. Чикиш келишиги

Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасын окумуштуулар негизинен функционалдык планда эки айырмалуу топко бөлүштүрүшкөн:

Мындан сырткары кыргыз жана өзбек окумуштуулары жөндөмөлөрдү берген маанилерине жараша **грамматикалык жана мейкиндик жөндөмөлөр** деп бөлүшкөн. Биз да иликтөөбүздү ушул өңүттө жүргүздүү үчүн бул бапты 6 бөлүмгө бөлүк. **Грамматикалык жөндөмөлөр (атооч, илик, табыш)**. Бул жөндөмөлөр сүйлөмдүн грамматикалык жактан туура курулушун камсыздап, сүйлөм мүчөлөрүнүн бири-бири менен туура айкалышып, бирдиктүү маанилик тутумга биригүүсүндө чоң роль ойнойт.

Кыргыз жана өзбек тилдериндеги атооч жөндөмө (бош келишик) деген биринчи бөлүмдө эки тилдеги атооч жөндөмөсү тууралуу окумуштуулардын пикирлериндеги эки тилдин атооч жөндөмөлөрүнүн ортосундагы жалпылыктар менен айырмачылыктарга токтолуу менен илимий жыйынтыктар чыгарылды.

Кыргыз тилинде атооч жөндөмөсүнүн негизин көпчүлүк учурда, тилдин синхрондук абалында мааниге ээ боло алган лексемалар түзөт. Ошондуктан да атооч жөндөмөсүнүн грамматикалык формасы жөндөмө категориясынын негизин түзүп, синтаксистик конструкциялардын курамында аныкталат. Себеби түрк тилдеринин структуралык белгиси катарында атооч жөндөмөсүнүн формасы флективдүү тилдерден кескин айырмаланат. Кыргыз тилинде атооч жөндөмөсүнүн формасы кошумча морфологиялык каражатсыз эле лексеманын деңгээлинде синтаксистик конструкциялардын борбору болуу менен, грамматикалык жактан көз карандысыздыгын сактап, **ким?**, **эмне?** деген сурама ат атоочтор менен аныкталып, семантикалык жактан мүнөздөлөт.

Өзбек тилинде атооч жөндөмөсү – **бош келишик** деп аталып, **ким?** (ким?) **эмне?** (нима?) деген суроолорго жооп берет да, семантикалык жактан кыргыз тилине окшош.

И.А.Батманов кыргыз тилиндеги атооч жөндөмөсүнүн морфологиялык жактан манифестацияланышына көңүл буруп, семантикасына жеткиликтүү түшүнө бербегендигиненби илик жана табыш жөндөмөлөрүнүн формаларын да атооч жөндөмөсү катары караган[И.А.Батманов,1938:5]. Х.Карасаев өзүнө чейинки илимий адабияттардагы атооч жөндөмөсүнүн аталышы тууралуу ар кандай пикирлерди сынга алып, аны “негизги жөндөмө”-деп атаган. Бул илимий эмгегинде окумуштуу кыргыз тилиндеги эле эмес жалпы түрк тилдериндеги атооч жөндөмөсү тууралуу баш аламан пикирлерге чекит койгон. Ал эми К.Дыйканов бул жөндөмөнүн нөлдүк формасына басым жасап, атооч жөндөмөсүнүн семантикасы башка жөндөмөлөрдөн айырмалоочу, аныктоочу касиетке ээ экендигин белгилеген.

Атооч жөндөмөсүнүн тилдик табиятын С.Давлетов: “Атооч жөндөмө заттардын (көрүнүштөрдүн) аталышын билгизет. Зат атоочтор, заттык маанини туюндурууга жарамдуу болгон башка сөздөр (мисалы, жалпыланган заттык маанидеги ат атоочтор, жамдама сан атоочтор) сөздүктө дал ушул атооч жөндөмөсүндө берилип, негизги, же баштапкы жөндөмө деп аталат” деп көрсөткөн (С.Давлетов,1980:64).

Өзбек окумуштуусу С.Усмонов бул жөндөмөнү:“Бошка келишиклар бир сузни бошка сўзга тобелаш учун хизмат килса, бош келишик, аксинча, бошка сўзни бош келишикдаги отга тобелайди. Масалан, кесим вазифасидаги суз эгага – бош келишикдаги сўзга тобе бўлади. Шунинг учун бош келишик тўгри келишик (прямой падеж) дейилади”[А.Усмонов,1978:88]. Ал эми Ш.Шоабдурахманов:“Бу келишик ўзбек шеваларида хам адабий тилдаги каби да бирор келишик формасини олмаган бўлади: ъш, ъшь, ъшльр каби [Ш.Шоабдурахманов, 1962:144].

Эки тилдеги атооч жөндөмөсүнүн окумуштуулар тарабынан лингвистикалык мүнөздөлүшү айырмачылыктарга караганда жалпылыкка көбүрөөк ээ болгондугун көрсөттү. Кыргыз тилинде да, өзбек тилинде да **атооч** жөндөмөсү негизги жөндөмө катары башка жөндөмөлөр үчүн негиз болуп

берет. Эки тилде тең атооч жөндөмөсү нөлдүк көрсөткүчкө ээ болуп, семантикалык табияты боюнча сүйлөмдүн субъектисин туюнтуп, көбүнчө ээлик, айрым учурда баяндоочтук милдетти аткарып, семантикалык жактан бирдей мүмкүнчүлүккө ээ.

Кыргыз, өзбек тилдериндеги илик жөндөмө деген бөлүмдө ушул жөндөмөнүн эки тилдеги колдонулушу, алардагы байыркы жөндөмөлөргө тиешелүү айрым элементтердин болушу мисалдардын алкагында анализденди. Тике жөндөмөдөн айырмаланып кыргыз тилиндеги илик жөндөмөсү, ал эми өзбек тилиндеги караткич келишиги деп аталуучу жөндөмө өзүнүн грамматикалык жактан калыптануу формасы жана синтаксистик милдети боюнча бир кыйла татаал морфологиялык көрсөткүч болуп саналат.

Илик жөндөмөнүн мүчөсү Орхон-Энесай эстеликтеринде эки түрдүү берилген: үндүүлөр менен аяктаган сөздөрдө *-ның//-ниң*, үнсүздөр менен бүткөн сөздөрдө *-ын//-иң* мүчөлөрү келген: каганың, ташың [Н.А.Кононов Грамматика., 1980:149-б.]

И.А.Батманов илик жөндөмөсүнүн функционалдык жагын биринчи планга коюп, аны таандык жөдөмө (*надесом принадлежности*) деп атаган [И.А.Батманов, 1938:7]. Ал эми Х.Карасаев илик же таандык жөндөмө деп атап, анын түрк изафетин уюштуруу мүмкүнчүлүгүнө басым жасаган: “В некоторых тюркских языках отличают две конструкции изафета а) турецкий изафет по схеме определяющее существительное+имя с притяжательным аффиксом: “атанын китеби – книга отца; б) персидский изафет: определяемое имя+аффикс “и+определяющее имя – китаби падар – книга отца” Х.Карасаев, 1944:24].

Өзбек тилинде да илик жөндөмөсү(қараткич келишиги) заттын, предметтин кимдир бирөөгө тиешелүүлүгүн көрсөтүп, *-нын* аффикси менен уюшуларын С.Усмонов: “Бирор предметнинг шу келишикдаги отдан англашилган предметга карашли эканини, хослигини ифодалайди, мисалы, Туйгуннин дафтари” деп мүнөздөйт [А.Усмонов, 1978:88].

Илик жөндөмөсүнүн мүчөсү кыргыз тилинде көпчүлүк учурда сакталганы менен айрым учурларда сакталбай эле колдонулат. Илик жөндөмөсүнүн мүчөсү сакталып айтылганда таандык кылуу маанилери ачык, так, анык туюндурулат: Алыкулдун ыры, акындын китеби ж.б. Өзбек тилинде да илик жөндөмөсү эки түрдүү колдонулат: белгилүү илик жөндөмөсү (белгили қаратқич келишиги), белгисиз илик жөндөмөсү (белгисиз қаратқич келишиги). Эгерде *-нын* мүчөсү түшүп калбай, реалдуу таандыкты билдирсе белгилүү илик жөндөмөсү (қаратқич келишиги) деп аталат. Мисалы: колхознинг боги (колхоздун багы). Ал эми илик жөндөмөсүнүн мүчөсү түшүрүлүп айтылса белгисиз илик жөндөмөсү (қаратқич келишиги) деп аталат. Мисалы: колхоз боги.

Ушундай эле көрүнүштү И.Абдувалиев:“Илик жөндөмөсүнүн мүчөсү түшүрүлүп айтылганда таандык кылуу маанилеринде аныктык белгилер туюндурулбай калат да, абстракттуулук маани пайда болот: *комуз күүсү, тоо*

жели,”-дейт да, бул жөндө мүчөсүнүн түшүрүлүп айтылуусу көбүнчө ыр саптарында кездешерин белгилейт [И.Абдувалиев. 2008:66]

Илик (қаратқич) жөндөмө мүчөсүнүн өзбек адабий тилинде туруктуулугу, ал эми говорлорунда ж-чылдарда, й-чылдарда ар башка колдонулары байкалды. Кээ бир ыр саптарында –н болуп да кыскарып кеткени да жолукту. Ошондой эле й-чыл говорлордо илик (қаратқич) жөндөмөсү табыш (тушум) жөндөмөсүнүн -ны,-ды,-ты аффикстери менен да жасалары иликтөөлөрдөн көрүндү: **уларды уч оглы** бар (алардын үч уулу бар). Ташкент говорунда да көпчүлүк учурда илик (қаратқич) жөндөмөсүнүн мүчөсү –нын үнсүздөр менен аяктаган негизге уланганда бир канча варианттарга ээ болсо, Карабулак, Хазорасп говорлорунда илик (қаратқич) жөндөмөсүнүн мүчөсү үндүүлөрдөн кийин жалганса -ның,-нинг (қойлының, тепанинг) ал эми үнсүз негизгдерден кийин -ынг,-инг (атынг, дашынг) аффикстери менен да уюшуларын байкадык

Қырғыз тилинин ичкилик говорундагы илик жөндөмөсүнүн фонетикалык жактан жабдылышы, аталган говордо дале болсо созулма үндүүлөрдүн дифтонг катарында өкүм сүрүүсү менен да тығыз байланышкан десек болот. Анткени қырғыз тилинин түндүк диалектисине салыштырмалуу түштүк-батыш диалектисинин ичкилик говорунда азыркы күнгө чейин созулма үндүүлөрдүн дифтонг түрүндө сакталышы, өзбек тилинин ж-үнсүзүн сөз башында активдүү пайдаланган говорлорунда (шевәларда) илик (қаратқич) жөндөмө мүчөсүнүн баштапқы **н** уяң үнсүзүнүн **д** тыбышына орун бошотуусу қылымдар бою бир тилдик ареалдын чегинде жанаша өнүгүүгө ээ қырғыз жана өзбек тилдеринин өнүгүүсүнүн тарыхый этабы боюнча лингвистикалык факты боло алат.

Байыркы эстеликтердеги 2-жактын таандық мүчөсү жалганып турған сөзгө илик жөндөмөсү уланганда –н үнсүзүнүн түшүп қалышы (*каганыңын*) менен қырғыз тилинин түштүк-батыш диалектисинин говорлорунда жана аға жақын жашаған түштүк-чығыш диалектисинин говорлорундагы 2-жактын таандық мүчөсүн алып турған сөздүн жөндөлүшүндө (апаңын) жалпылықтын бар экендиги дагы да иликтөөлөрдү талап қыларын байкадык.

Жогорудагы мисалдардан улам, қырғыз адабий тилинде да, өзбек адабий тилинде да илик жөндөмөсүнүн (қаратқич келишиги) мүчөсүндө өтө чоң айырмачылықтар жоқ болғону менен, өзбек тилинин говорлорундагы айырмачылықтар алардын географиялық абалына байланыштуу (қырғыздар менен чектеш жашаған говорлорундагы жөндөмө мүчөлөрүнүн бир нече варианттарда өзгөрүшү, жөндөлүш өзгөчөлүктөрү) экени көрүндү.

Қырғыз, өзбек тилдеріндегі табыш жөндөмөсү (тушум келишиги) деп аталған бөлүмдө бул тилдердегі табыш жөндөмө мүчөсүнүн семантикасы, фонетикалык омонимияға учурап колдонулған учурлары қаралды. Қырғыз тилинде табыш жөндөмөсү қыймыл-аракет бағытталған объектини көрсөтүп, кимди?, эмнени? деген суроолорго жооп берет. Орхон-Энесай эстеликтерінде табыш жөндөмөсүнүн мүчөсү үч түрдүүчө жолугат: зат атоочтордон кийин –ыг,-и,-г: йышыг (жышты), үгүзиг (үгүздү, сууну), ат атоочтон кийин –ны,-ни:

бу+ны,а+ны, таандык мүчө уланган сөздөрдөн кийин –ын,-ин,-н йегиним+ин (жээнимди), атым+ын (атымды), алпы+н (алпын)[С.Сыдыков, К.Конкобаев, 2001:180]. Бул жөндөмөнүн байыркы -ыг,-иг мүчөлөрү азыркы түрк тилдеринде сакталган эмес. Ал эми -ы,-и формалары азыркы огуз тобундагы (түркмөн, азербайжан, гагауз, түрк) тилдерде колдонулса, -ны,-ни формасы кыпчак тобундагы (кыргыз, казак, каракалпак, татар, башкыр, өзбек, уйгур) тилдерде жана алтай, тува, хакас тилдеринде колдонулат.

Х.Карасаев: Илик же таандык жөндөмөдөн айырмаланып табыш жана башка жөндөмөлөр этиш менен башкарылган жөндөмөлөр болуп эсептелип, баяндоочту түз же кыйыр толуктап, таандык мүчөлүү сөздөргө уланган учурда акыркы үндүүсү түшүп каларын (аты+ы+ны=атын же бала+ныкы+ны=баланыкын) белгилейт [Карасаев,1944:28].

Өзбек адабий тилинде да табыш жөндөмөсү (тушум келишиги) –ны мүчөсүнүн жардамы менен уюшулат. “Шу келишикдаги отдан англашилган предмет иш-харакатни ўзига олганлигини ифодалайди. Бу келишикдаги от предмет маъносини англатиб кимни?, нимани? сўрақларидан бирига жавоб бўлади: Лолани чақир (Лоланы чакыр)” [Усмонов, 1978: 91].

Кыргыз тилинде айрым учурларда бул жөндөмө мүчөсүнүн сүйлөмдөрдө болуусу талап кылынбай деле калат: Бир аздан кийин балык бышырып жейбиз.

Өзбек адабий тилинде да бул жөндөмөдөгү сөздөрдүн мүчөсү айрым учурларда сакталып, кээде сакталбай да айтылышына карай белгилүү табыш жөндөмөсү, белгисиз табыш жөндөмөсү деп аталат. Эгерде сүйлөмдө –ны мүчөсү толук сакталса, анда белгилүү табыш жөндөмөсү деп аталат: **Китобни** ол (Китепти ал). Ал эми -ны мүчөсү түшүрүлүп колдонулса белгисиз табыш жөндөмөсү деп аталат: **Қизлар пахта** тераетирлар (Кыздар пахта теришет) [Усмонов, 1978:92]

Бул жөндөмө мүчөсү кыргыз тилинин говорлорунда колдонулушу боюнча айырмачылыктарга ээ. Алсак, колуну, көзүнү ж.б.. Ушул айырмачылыктарды Б.М.Юнусалиев “Табыш жөндөмөдө адабий тилдеги –н мүчөсүнүн ордуна ичкилик говорлорунда –ны (-ну,-ни,-нү) колдонулат, б.а, бул арадагы айырма үнсүз–н мүчөсүнөн кийин үндүү тыбыштын пайда болушунда” деп түшүндүргөн [Юнусалиев,2013:231].

Өзбек тилинин й-чыл жана ж-чыл говорлордо эки башка колдонулат. Ж-чыл говорлордо табыш (тушум) жөндөмө уңгудагы үндүүлөргө карай -ту,-тү,-ду,-дү болуп өзгөрсө, й-чыл говорлордо табыш (тушум) жөндөмөсү –ны, -ды, -ты мүчөлөрү менен да уюшулары изилдөөлөрдө көрүндү. Мис., Андижан говорунда сен башъинъ тартасан//ад.т.сен бошингни тортасан; Ташк. гов. балланъ чақър//ад.т. болаларни чақир ж.б. [Шоабдурахмонов,1978:145].

Кыргыз тилиндеги **табыш** жөндөмөсү ичкилик говорунда адабий тилден айырмаланып, –ын,-үн,-ин,-ны,-ну,-нү,-ни түрүндө колдонулат. Мисалы, Уккусу келет Малика, баласынын үнүнү (Барпы).

Жыйынтыктап айтканда кыргыз тилиндеги табыш жөндөмө менен өзбек тилиндеги тушум келишигинин диалект, говорлордогу өзгөчөлүктөрүн эске албаганда адабий тилдеги туюнткан семантикасы дээрлик окшош. Сүйлөмдө аткарган кызматы да бирдей. Кыймыл аракет багытталган объектинин түрдүү абалдарын көрсөтөт. Ошентсе да эки тилдин бир ареалдык алкактагы говорлорунда бул жөндөмө мүчөсүнүн таандык мүчөлүү сөздөн кийин колдонулушу, айрыкча 2-жактын таандык мүчөсүн алган сөздөргө жалганган учурлары Орхон-Энесай эстеликтериндеги жөндөлүшкө окшоштугу кыргыз тилинин жөндөмө мүчөсүнүн байыркылыгынан кабар берет.

Мейкиндик жөндөмөлөрү (барыш, жатыш, чыгыш).

Мейкиндик жөндөмөлөрү кыймыл-аракеттин чыккан, башталган ордун, багытын билдирет. Булардын ичинен чыгыш, барыш жөндөмөсү кыймыл-аракеттин башталуу жана бүтүү чегин билдирсе, жатыш жөндөмөсү болсо кыймыл-аракетти эмес, туруктуу абалды билдирет.

Кыргыз, өзбек тилиндериндеги барыш (жүналиш) жөндөмөсү деп аталган бөлүмдө бул жөндөмөнүн эки тилдеги семантикасы, жалпылыктары менен айырмачылыктары, говорлордогу өзгөрүүлөрү камтылды, илимий тыянактар чыгарылды. Барыш жөндөмөсү кыймыл-аракеттин кимге, эмнеге багытталгандыгын билдирет. Айрым түркологиялык адабияттарда бул жөндөмө кыймыл-аракеттин багытын же бүтүү чегин, убактысын билдиргендиктен “барыш-багыт” деп да аталып жүрөт [Н.П.Дыренкова, 1962:58-59]. Бул туурасында Х.Карасаевдин пикири төмөнкүчө: “В основной тюркологической литературе он выступает под именем дательного падежа. В позднейших же тюркологических работах он выступает под именем дательного-направительного падежа” [Х.Карасаев, 1944:35].

Орхон-Енисей эстеликтеринде барыш (барыш-багыт) жөндөмөсүнүн мүчөсү төмөнкүдөй формаларда болгон: **-га/-ка,ге/ке** мүчөлөрүнүн ичинен аягы каткалаң үнсүздөр менен бүткөн сөздөргө жөндөмөнүн **-ка// -ке**, **(к,-к+-а// -е)** формалары мүнөздүү болсо, жумшак варианттары енисей эстеликтеринде **-га+ру, -ге+ру** деген формада татаал мүчөнүн курамында жолугат. Ошондой эле эстеликтерде бул жөндөмөнүн мүчөлөрү төмөнкүдөй варианттарда кезигет: биринчи жактын таандык мүчөсү уланган сөздөрдүн жөндөлүшүндө **м+ка// -м+ке**; **-м+га// -м+ге** формасында болгон: **оглым+ка(уулума)**, **элим+ке(элиме)**; биринчи, экинчи жактын таандык мүчөлөрү уланган сөздөрдө **-м+а, -м+е** жана **-йа** формасында да колдонулган [А.Кононов, 1980:235].

Жогорудагы мүчөлөрдүн ичинен **-гару, -герү** мүчөлөрүн окумуштуулар эки мүчөдөн турарын: **-га** барыш жөндөмөнүкү, **-ру** багыт жөндөмөнүкү экенин белгилешип, байыркы **-га, -ка** мүчөлөрү азыркы кыргыз, казак, алтай, өзбек, татар ж.б. тилдеринде колдонулса, **-а, -е** мүчөсү азербайжан, түркмен, түрк тилдеринде колдонуларын белгилешкен. Ал эми **-гару, -герү** мүчөлөрүн кыргыз тилинде айрым тактоочтордун курамында гана сакталып калганын белгилешет: илгери, жогору, тышкары, ичкери, [КТГ. Морф., 1964:188]

Өзбек тилинде да бул жөндөмө (жўналиш келишиги) –га мүчөсү менен уюшулат. С.Усмонов: Шу келишиктаги отдан англашилган предметнинг иш-харакат йўналтирилган ўрин, вақт, сабаб эканлигини ёки иш-харакатнинг бажарилишида восита эканлигини ифодалайди дейт. Бул мүчө негиздин аягында к каткалаң болсо –ка, к жумшак болсо –қа формасында, айрым фольклордо, кээ бир говорлордо, эски адабий тилде –а түрүндө кездешерин айтат: бетима айтмаганда, ичида айтар” [С.Усмонов, 1978:93].

Кыргыз тилинин түштүк диалектисинин ичкилик говорунда бул жөндөмөнүн колдонулушу адабий тилдегиден бир канча айырмаланат. Алсак, 3-жактын таандык мүчөсүнөн кийин *колуга, жаныга* ж.б. Бул жөндөмө (жўналиш келишиги) өзбек говорлорунда да адабий тилиндеги колдонулушунан айырмаланарын, *ж-чыл* говорлордо жумшак үнсүздөрдөн кийин –га, сувга (сууга) –гә, егингә (эгинге), каткалаң үнсүздөрдөн кийин қа, атқа (атка)–кә, ишкә (ишке) деп колдонулары иликтөөлөрдөн көрүндү.

Өзбек тилинде да кыргыз тилиндегидей эле таандык уландылар уланып турган сөздөрдүн барыш жөндөмөсүндө (жўналиш келишигида) жөндөлүшү ар башка. I жана II жактагы таандык мүчөлөр жалганган сөздөрдүн уңгусунда жоон үндүү болсо –а, ал эми ичке үндүү болсо–э мүчөлөрү жалганат. Мисалы: атама, ишимә. III жактын таандык мүчөлөрүнөн кийин да жогорудагыдай болот. Мисалы, баласына, энесинә. Ж-чыл говорлордо жактама ат атоочтордун жөндөлүшү да айырмачылыктарга ээ. Алсак, маган//меган, саган//сеган, оган//шоган.” [Ш. Шоабдурахмонов, 1978:147]

Й-чыл говорлордо да барыш жөндөмөсүнүн (жўналиш келишигинин) мүчөсү айрым говорлордо –гә, –кә болсо, айрымдарында –а, –ә, –на, –нә. Мисалы, Ташкент говорунда куш дәрйә бўйыга кўньптъ//ад.т. куш даре бўйига кўнибди. Ал эми Хоразм, Хива-Ургенч говорлорунда –га (қурвақага), –йә (тәнгәйә) ж.б. Наманган говорунда –кә, тагъм бър қыйн ышкә йўбәрәмъз дедъ// ад.т. тагам бир қыйн ишга юборамиз деди. Барыш жөндөмөсү (жўналиш келишиги) Карабулак говорунда I жана II жактын таандык мүчөлөрүнөн кийин Хоразм говорундагыдай –а жана–э түрүндө жалганат: атыма//отимга, атынга// отинга. Ошондой эле Самарканд, Бухара, Кашкадарыя жана Жиззак говорлорунда барыш (жўналиш) жана жатыш (ўрин-пайт) жөндөмөлөрүнүн мүчөлөрү алмашылып колдонула берет: озынгә йок әләмгә йок// ад.т. ўзингда йўк, оламда йўк. Бул говорлордо жатыш (ўрин-пайт) жөндөмөсүн колдонгонго караганда барыш (жўналиш) жөндөмөсүн колдонуу маанилүүрөөк. Кээде Жиззак говорунда табыш (тушум) жөндөмөсүнүн ордуна да барыш (жўналиш) жөндөмөсүн колдонгон учурлар да кезигет: пәсәжиргә кутъп тұръпсызмъ // ад.т. пассажирни кутиб турибсизми?

Жогоруда салыштыруулардан байкалгандай кыргыз тилинде да өзбек тилинде да барыш (жўналиш) жөндөмөсү говорлордо бир топ айырмачылыктарга ээ экендиги, өзбек тилинде барыш (жўналиш)

жөндөмөсүндөгү сөз айрым учурларда табыш жөндөмөсүнүн ордуна да колдонулганы салыштыруулардан көрүндү.

Бул жөндөмө мүчөсү да өзбек тилинин кыргыздар менен жанаша жашаган говорлорунда бир канча варианттарга ээ болушу, чагатай тилиндеги эстеликтерде да кыргыз тилиндегидей эле колдонулушу кыргыз тилиндеги бул жөндөмөнүн мүчөсүнүн байыркылыгынан кабар берет.

Кийинки бөлүм **Кыргыз, өзбек тилдериндеги жатыш жөндөмөсү (үрин-пайт келишиги)** деп аталып, анда ушул жөндөмөнүн эки тилдеги сүйлөмдө колдонулуш өзгөчөлүктөрү жөнүндө сөз болду.

Кыргыз тилинде жатыш жөндөмөсү кыймыл-аракеттин аткарылыш ордун, мезгилин, качан болгондугун, белгинин, сапаттын, буюмдун кимде, эмнеде экендигин билдирип, -да мүчөсү аркылуу жасалган. Эстеликтерде бул жөндөмө мүчөсү йир+де//йир+те (жерде), анта (анда) жана кыймыл-аракеттин багытын белгилөө үчүн да колдонулган: Күл-Тегин кон йылкайети йегирминке угды (КТч.53)-Күл Тегин кой жылында жыйырма жетисинде өлдү. Кээде, жатыш жөндөмөдө жазылган сөздөр чыгыш жөндөмөнүн маанисин билдирсе, жатыш жөндөмөнүн чыгыш барыш жөндөмөсү менен алмашып келүүлөрү арбын жолугат. [С.Сыдыков, К.Конкобаев, 1993:181]

Окумуштуу Х.Карасаев бул жөндөмө тууралуу мындай деген: “В киргизском языке этот падеж называется “жатыш жөндөмө”, что условно значит: падеж состояния пребывания на чем-нибудь, в чем-нибудь, в ком-нибудь, на ком-нибудь. В связи с тем, что рассматриваемый падеж употребляется для обозначения как места, так и времени, некоторыми тюркологами он именуется местно-временным падежом” [Х.Карасаев, 1944:39-6]

Өзбек адабий тилинде да жатыш жөндөмөсү -да мүчөсүнүн жардамы менен уюшулат да, бул жөндөмөдөгү сөз заттан башка бир предмет үчүн болгон кыймыл-аракеттин ордун, убактысын билдирет. “Шу келишиктаги отдан англашилган предметнинг иш-харакат учун ё башка бир предмет учун бўлган ўрин, вақт эканлигини, еки иш-харакатнинг бажарилишида восита эканлигини ифодалайди. Бу келишик -да аффикси билан шаклланади: мис. мактабда [С.Усмонов, 1978:93].

Кыргыз тилинин говорлорунда жатыш жөндөмөсүнүн мүчөсү да барыш, табыш жөндөмө мүчөлөрү сыяктуу эле өзгөчөлүккө ээ. Түштүк-батыш диалектисинин говорлорунда 3-жактын мүчөсү уланганда мүчөнүн баштапкы абалы кандай болсо дал ошондой абалда өзгөрүүсүз калат. Мисалы, *бала-сы-да, кол-у-да*. Орхон-Энесай эстеликтеринде да таандык мүчөлүү сөздөрдө жатыш жөндөмөсүнүн алдында -н мүчөсү жок абалы (төрүдө) кезигет. Демек байыркы эстеликтердеги жөндөмөлөрдү, жөндөмө мүчөлөрүнүн сүйлөмдө колдонулуш өзгөчөлүктөрүн кыргыз тилинин говорлорунда колдонулушу менен бир катарда изилдөө зарылдыгы бар.

Өзбек тилинин Ташкент, Фергана говорлорунда -дә, бәләдә, -тә эттә, Хорезм, Хозарсап, Хива, Ургенч говорлоунда -да, сүвда, -дә ичиндә, -та

йуртта. Самарканд, Бухара говорлорунда барыш (жўналиш) жана жатыш (ўрин- пайт келишиги) жөндөмөлөрүнүн мүчөсү бирдей колдонула берет да, сүйлөмдө маанилик өзгөрүү болбойт. Ушундай эле көрүнүш Кашкадарыя, Карши говорлорунда да кездешет. Кээде бул жөндөмө мүчөсү үндүүлөрдөн кийин -йа формасында жалганат да жатыш жөндөмөсүнүн маанисин берип калат. Көрүнүп тургандай бул говорлордо көбүнчө жатыш (ўрин-пайт) жөндөмөнүн мүчөсүнүн одуна барыш (жўналиш) жөндөмөсү колдонулат. Ушундай омонимиялык өзгөрүү кыргыз тилинин ичкилик говорунда да айрым учурларда болору төмөнкү мисалдардан көрүнүп турат: Сизге карап барбай турабыз.

Кыргыздар менен чектеш аймакта жашаган өзбек говорлорунда бул жөндөмө мүчөсүнүн варианттарга ээ болуусу да кыргыз тилиндеги табыш жөндөмөсүнүн байыркылыгын көрсөтүп турганы белгиленди.

Кыргыз, өзбек тилдериндеги чыгыш жөндөмөсү (чикиш келишиги). Бул бөлүмдө кыргыз, өзбек тилдериндеги чыгыш жөндөмөсүнүн байыркы эстеликтердеги мүчөлөрү менен азыркы абалдагы семантикасына арналган иликтөөлөргө кайрылып, жыйынтыктар чыгарылды. Кыргыз тилинде бул жөндөмө кыймыл-аракет башталган нерсени, орунду билдирет. Орхон-Енисей эстеликтеринде бул жөндөмө мүчөсү көп кездешпейт же көбүнчө жатыш жөндөмөсүнүн маанисинде жолугат да -дан,-ден, -тан,-тен мүчөлөрү өтө сейрек учурайт. Ал эми -а//-е мүчөлөрү менен жасалган учурлар Енисей, Талас эстеликтеринде көп кездешет. Чыгыш жөндөмөсүнүн -дан//-ден, -дын//-дин мүчөлөрү аягы үндүү, же үнсүз менен бүткөн уңгудан кийин (л,р,н тыбыштары менен бүткөн сөздөрдү кошпогондо) келүүсү да жолугат. Окумуштуу С.Сыдыков: “Чыгыш жөндөмөнүн -дан// -тан мүчөлөрү деле кездешкендиктен, жөндөмөнүн акырындагы “н” тыбышы түшүп айтылуусу, балким, ошол мезгилде мүнөздүү болушу, же жазууну чегүүдө кетирилген техникалык ката да болушу ыктымал”- дейт [С.Сыдыков, К.Конкобаев,1993:181].

Х.Карасаев: “При склонение имен с аффиксом III лица или имён на “-ныкы” в исходном падеже между притяжательным и падежным аффиксом вводится согласный “н” например: Ата+сы+дан=атасындан= атасынан – от его отца благодаря ассимилятивным и фузионным процессам сочетание н+дан=нан: вместо “атасындан” говорят “атасынан”, в место “баланыкындан” говорят “баланыкынан” и т.п.” дейт [Х.Карасаев: 1944, 40].

Өзбек тилинде да бул жөндөмөнү кыргыз тилиндегидей эле –дан мүчөсү уюштуруп, кыймыл-аракеттин келип чыгыш убакыт, себептерин билдирет:“Шу келишиктади отдан англашилган предмет иш-харакатнинг бошланиш, келиб чикиш, ажралиш ўрин, манбаи, вакти, сабаби эканлигини еки иш-харакатнинг бажарилишида восита эканлигини ифодалайди. Шу вақт бирдан булбул шодлигидан сайраб юборди” деп, бул жөндөмө мүчөсү айрым адабияттарда –дин мүчөсүнүн жардамы менен да уюшуларын айтат. “Эски

адабий тилда бу аффикс **-дин** шаклида ҳам ишлатилган: Кишиким илму фандин бохабардур, халойикка бакадру муътабардир. (Фуркат)” [Усмонов С, 1978:94].

Ичкилик говорлорунда **-дан** мүчөсү толук сакталат. Алсак, Күйүттөн Барпы куураган, Күйгөнүдөн ырдаган. Ушундай эле тилдик өзгөчөлүк Жерге-Талдык (оозудан чыккан сөз) жана Мургабдык кыргыздардын (изиден тааныдым), ошондой эле Өзбекстандын Жиззак районунда жашаган кыргыздардын да (атасыдан алган) кебинде жолугат. Мындан сырткары ушул эле чөлкөмдөрдүн өкүлдөрүнүн кебинде бул мүчө таандык мүчөлүү сөзгө уланганда (элинен издеп тапканым, моюнуңан жайдарим) байыркы эстеликтердеги формасына окшош болушу (Элинен, уулуман,) бул жөндөмө мүчөнүн диалектилик өзгөчөлүгүнөн эмес, тарыхыйлуулугунан кабар бергенсыйт. Мындан сырткары кыргыз тилинин түштүк-батыш диалектисинде **-дан** мүчөсү **аз, көп, ашык, кэм** деген сөздөрдөн мурда келген сөздөргө жалганбай да колдонула берет. Айылда жүз (жүздөн) ашык түтүн жашайт (Чн-Ал.). Аксыгаче үч күн көп жол жүрүп барчу элек (Чткл). Ушундай эле өзгөчөлүк өзбек тилинин Самарканд говорунда да жолугат.

Өзбек тилинин говорлорунда чыгыш жөндөмөнүн мүчөсү үнсүз жана жоон үндүүлөрдөн соң: **-дан**, тавдан, карзыдан. Каткалаң үнсүздөрдөн кийин: **-тан**, аттан. Ичке үндүү жана жумшак үнсүздөрдөн кийин: **-дэн**, төбөдэн, мэркөздэн.ж.б. Ал эми й-чыл говорлордо уңгудагы үндүү жана үнсүздөргө карап, бир канча фонетикалык варианттарга ээ болот: Ташкент говорунда: **-дэн//тэн**, йердэн, дэрэхтэн. Наманган говорунда: **-дэн//тэн**, көпруктэн, эсмэндэн. Фергана говорунда: **-дан//дэн**, **-тан//дан**, колдан, чөйдэн. Карши говорунда: **-дан//тан//нан**, баладан, каламнан.

Орто кылымдардагы түрк жазма эстеликтериндегидей **-нын**, **-дын** мүчөлөрүнүн чыгыш жөндөмөсүнүн ордуна колдонулушу кыргыз, өзбек тилдеринин говорлорунда, айрыкча бир ареалдык алкакта жашаган говорлордо кездешиши тилдик карым-катыштын тыгыздыгынан болгон деп белгилесек болот.

Бул баптын **“Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасындагы фонетикалык омоимия”** деген бөлүмүндө жалпы эле жөндөмө мүчөлөрүнүн сакталбай калышына, анын себептерине анализ жүргүзүлдү. Окумуштуулар кыргыз тилиндеги айрым бир жөндөмөлөр системасындагы дал келүүчүлүк синтаксистик конструкцияларды жасоо мезгилинде жөндөмөлөрдүн **“орун бошотуусу”**, атооч жөндөмөсү башка жөндөмөлөрдүн милдетин аткаруусу көбүн эсе топонимияда сакталгандыгын белгилешет.

Ал эми кыргыз тилиндеги илик жана атооч жөндөмөлөрүнүн фонетикалык жактан бири-бирине дал келүүсү кыргыз тилиндеги таандык байланышында турган сөз айкаштарында гана байкалса, өзбек тилиндеги атооч (бош), илик (караткич) жана табыш (тушум) жөндөмөлөрүнүн фонетикалык жактан дал келүүсү айкын көрүнөт.

Өзбек тилинин Карши говорунда жөндөмөлөр сандык жактан кыскаруу менен бирге жөндөмө категориясындагы жалпы эле түрк тилдеринин өнүгүүсүндө байкалган фонетикалык омонимияга көбүрөөк дуушар болгондугу менен айырмаланат. Себеби өзбек тилинин аталган говорунда жөндөмө категориясы 4 гана жөндөмө менен чагылдырылат. Мындай сандык жактан кыскаруу кыргыз тилинде байкалбайт. Демек кыргыз тилиндеги жөндөмө категориясын толук калыптанган тилдик категория катарында белгилөөгө болот

Кыргыз жана өзбек тилдериндеги грамматикалык жөндөмөлөрдөгү айырмачылык жана окшоштуктар деп аталган бөлүмдө илик жана табыш жөндөмөлөрүнүн бири-биринин ордуна колдонулуш себептерине арналган иликтөөлөргө токтолдук. Жалпы түркология жаатында түрк изафети катарында таанылган татаал конструкцияларды уюштурууда көпчүлүк учурда илик жөндөмөсүнүн грамматикалык мааниси контексттен болгон көз карандылыгы менен аныкталат.

Табыш жөндөмөсү көбүнчө илик жөндөмөсү менен дал келүүсү өзбек тилинде ачык манифестацияланат. Мисалы, Фергана диалектисинде пъякть сѳпъ. Ал эми өзбек адабий тилинде - пичокнинг сопи. Й-чыл говорлордо, Ташкент говорунда илик жөндөмөсү менен табыш жөндөмөсүнүн морфологиялык көрсөткүчтөрү дал келген учурлар бар. Мисалы, съзнъ өзъйъзгѳ мунасъп// өзбек адабий тилинде – сизнинг узингизга муносиб;

Кыргыздар менен бир ареалдык алкакта болгон өзбек диалектилеринде азыркы мезгилге чейин кеңири жолугуучу тилдик фактылар түрк тилдериндеги, Орхон-Енисей жазма эстеликтериндеги жөндөмөлөр системасындагы парадигманын азыркы мезгилге чейинки тарыхый калыптануусунун мыйзам ченемдүү этабын көрсөтө алат деп түшүнөбүз.

Ошондой эле кыргыз тилинде деле илик жана мейкиндик жөндөмөлөрүнүн ортосунда формалдык жактан дал келүүчүлүк азыркы күнгө чейин өкүм сүрөт.

Жалпы эле түрк тилдериндеги жөндөмө мүчөлөрүнүн түшүп калуусун автономдуу факты катарында гана кабыл албастан, бардык эле түрк тилдериндеги тарыхый процесстин чагылуусу катарында кабылдап, алардын ортосундагы фонетикалык омонимияны бардык тилдик системалардагы мыйзам ченемдүүлүк деп белгиледик.

Кыргыз жана өзбек тилдериндеги мейкиндик маанисиндеги жөндөмөлөрдүн калыптануусундагы айрым өзгөчөлүктөр. Бул бөлүмдө жатыш жана чыгыш жөндөмөлөрүндөгү формалык жактан өзгөрүүлөр каралды. Жалпы түрк тилдеринин тарыхый жактан калыптануусу жана мезгил агымындагы жиктелүүсү ар дайым тилдик түзүлүштөгү өзгөрүүлөр менен коштолуп тургандыгы белгилүү көрүнүш болуп саналат. Мындай тарыхый жактан болгон жылышуулар кыргыз жана өзбек тилдериндеги лексикалык жактан болгон айрмачылыктарга гана эмес, грамматикалык жактан болгон айрым бир өзгөчөлүктөргө да шарт түзөгөн десек жаңылышпайбыз.

Бул маселеге Н.К.Дмитриев, Э.В.Севортян, Ф.Г.Исхаков, А.А.Пальмбах, Н.А.Баскаковдор да кайрылып, жалпы түрк тилдериндеги, анын ичинде кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасындагы өзгөчөлүктөрдү белгилешкен. Салыштырылып жаткан кыргыз, өзбек тилдериндеги мейкиндик маанисинде колдонулган **жатыш** жана **чыгыш** жөндөмөлөрү формалык жактан өзгөрүүгө учураганы менен грамматикалык жактан олуттуу өзгөчөлүктөргө дуушар болгон эмес.

Кыргыз жана өзбек тилдеринин жөндөмөлөр системасынын негизги мыйзам ченемдери анын парадигмасы менен аныкталып, тилдик түзүлүштүн тарыхый шарты болот. Эки тилдеги жөндөмөлөрдүн калыптануусу жалпы түрк тилдеринин лингвистикалык мыйзамы жана тарыхый этабы болуп саналат. Бул тилдердин негизги структуралык системасы болуп саналган жөндөмөлөр категориясынын тарыхый жактан каралышы тилдик парадигманын иликтенишине пайдубал боло алат. Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасынын тарыхый калыптануусу илимий жактан такталган фактылардын негизинде изилденүүсү азыркы геосаясаттын курч маселеси болуп саналат десек болот.

КОРУТУНДУ

Кыргыз жана өзбек тилдери тарыхый жактан өнөктөш болуу менен көпчүлүк грамматикалык өзгөчөлүктөрдү сактап калган. Фонетикалык омонимия аталган эки тилде бирдей синтаксистик мүнөзгө ээ болот. Азыркы өзбек тилинин түндүк-батыш диалектилериндеги жөндөмөлөр категориясындагы функционалдык жактан болгон окшоштуктар негизинен жөндөмөлөр системасындагы сандык кыскарууларга караганда семантикалык жактан универсалдашуу менен айкын түшүндүрүлөт.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй эле азыркы өзбек тилиндеги фонетикалык өзгөрүүлөр менен бирге эле морфемалык жактан болгон айрым бир жылышууларды жалаң гана иран тилинде сүйлөгөн элдердин таасири катарында карабастан өзбек тилиндеги азыркы күнгө чейин сакталган ареалдык өзгөчөлүк катарында караганыбыз туура деп ойлойбуз. Анткени кыргыз жана өзбек тилин тарыхый жактан салыштырганыбызда эки тилдин тарыхында негизинен бирдей өзгөрүүлөрдүн, иран тилинин таасиринин болгондугу ал тилдердин лексикалык корунда иран тилинен кирген сөздөрдөн көрүнөт. Бирок ал кыргыз жана өзбек тилдеринин структуралык жактан болгон калыптануусуна жана жөндөмөлөр категориясына таасирин тийгизген эмес.

Изилдөөнүн жүрүшүндө теориялык жыйынтыктар менен бирге кыргыз жана өзбек тилдеринин өнүгүүсүндө айырмачылыктарды, эки тилди бир тутумга бириктирген негизги генетикалык карым-катышты аныктоого мүмкүнчүлүк туулду. Бир эле мезгилде төмөнкүдөй орчундуу маселелердин актуалдуулугун белгилөөгө жетиштик: жалпы тил илиминде тилдин структуралык жактан калыптануусунда жөндөмөлөр концепциясы туруктуу бойдон кала бере тургандыгы; түркологияда жөндөмөлөр системасы тилдик

түзүлүштүн негизги категориясы катарында байыркы доорлордон тартып эле тилчи-илимпоздордун көңүлүн буруп келгендиги; кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасынын тарыхый жактан өнүгүүсү жалпы түрк элдеринин тарыхый жактан өнүгүүсүнүн көрсөткүчү катарында кызмат кылары; бирдей географиялык алкакта таркалуу менен бир катарда башка тилдер менен жана элдер менен болгон эконимикалык-маданий алаканын таасиринин негизинде айрым бир пайда болгон элементтер социалдык жактан болгон өнүгүүнүн натыйжасы болуп эсептелинери; эки тилдеги жөндөмөлөр системасын салыштырууда дегеле жөндөмө категориясы ар бир тилдин фундаменталдык негизин түзүп, анын грамматикалык жактан өнүгүү өзгөчөлүгүн аныктай тургандыгы белгилүү болду. Кыргыз жана өзбек тилдеринин грамматикалык түзүлүшүнүн негизин ээлеген жөндөмөлөр системасы тилдердин ортосундагы карым-катышты гана аныктабастан, алардын тарыхый өнүгүүсүндөгү илимий багыттарды да көрсөтөт. Айрыкча тилдик структуранын тарыхый өзгөчөлүгүн изилдөөдө бирдей ареалды камтыган тилдердеги жөндөмөлөр категориясы негизги орунду ээлейт. Биз жалпы түрк тилдеринин тарыхый өнүгүүсүндөгү негизги тилдик түзүлүш болгон кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасынын тил илиминдеги актуалдуулугун баса белгилегибиз келет. Анткени генетикалык жактан канатташ болгон кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр тилдик түзүлүштүн негизи болуп саналары изилдөөбүздөн белгилүү болду.

Отурумдун төрайымы, ф.и.к., доцент С. К. Каратаева: Баяндамаңызга рахмат. Сурооңуздар болсо берсеңиздер. Толгонай Көчкөнбаевна?

Ф.и.д., проф.м.а. Т.Сыдыкова: Сизге чейин кыргыз жана өзбек тилдерин салыштырган изилдөөлөр бар бекен?

Изденүүчү Т. Акматова: Ооба, бул багытта кыргыз тил илиминде М.Мирзахидованын “Кыргыз, өзбек тилдериндеги морфологиялык категориялардын табияты” аттуу докторлук диссертациясы, Н.Турганбаевдин “Кыргыз, өзбек тилдериндеги имитативдердин фоносемантикасы” деген кандидаттык диссертациялары бар.

Ф.и.д., проф.м.а. Т. Сыдыкова: Сиздин оюңуз боюнча, өзбек тили качан калыптанган?

Изденүүчү Т. Акматова: Өзбек тили илимий жазма булактарда чагатай тили деген ат менен белгилүү. Себеби Чыңгыз хандын уулу Чагатайдын башкаруусунда болгон чөлкөм Чагатай өрөөнү деп аталып, андагы тилдик ареал чагатай тили деп аталып калган. Ал эми өзбек тилинин калыптануу доорлорун классификациялаган эмгектерге карасак эски өзбек тили, жаңы өзбек тили деп эки этапка бөлүп, биринчи этап өзбек улутунун улут катары калыптанышы катары 10-12- кылымдарды кучагына камтып, Махмуд Кашгаринин “Дивану лугат-ат түрк”, Ж.Баласагындын “Кут алчу билим” китептериндеги маалыматтарга, Алишер Навоинин чыгармаларына таянышат.

Ф.и.д., проф.м.а. Т. Сыдыкова: Чагатай тили кайсы мезгилдерге таандык?

Изденүүчү Т. Акматова:13-кылымдан баштап 19-кылымга чейинки тил чагатай тили деп аталган.

Ф.и.д., проф.м.а. Т. Сыдыкова: Өзбек тилинин Орхон-Енисей жазма эстеликтеринин тилине катышы барбы?

Изденүүчү Т. Акматова: Орхон-Енисей эстеликтеринин тилин иликтеген окумуштуулардын пикирине таянсак ал эстеликтерде өзбек тили жөнүндө маалыматтар жок экендигин окумуштуу Н.А.Баскаковдун, А.Н.Кононовдун эмгектерине таянуу менен айта алабыз.

Отурумдун төрайымы, ф.и.к., доцент С. К. Каратаева: Эже, дагы суроо барбы, жок болсо анда сөздү Айсунуу Айтыкуловнага берели. Диссертантка суроонуз барбы?

Ф.и.к., доцент А. А. Абдыкалыкова: Диссертациянын көлөмү азыркы УАКтын жобосуна туура келеби?

Изденүүчү Т. Акматова: Сиздерге жакшы маалым болгондой эле бул ишти баштаганыман он жылдай убакыт болду. Ошол себептүү буга чейин УАКтын жобосунда кандидаттык иштин көлөмү – 150 бет деп көрсөтүлгөндүктөн, ошого ылайыктадык. Азыркы жобого ылайык биринчи бапты, адабияттарга обзорду кошумчаладык.

Ф.и.к., доцент А. А. Абдыкалыкова: В.Решетов менен И.Батмановдун иликтөөлөрүнүн ортосунда кандай айырмачылык бар? Баскаков менен Кононовдун окшоштугу эмнеде? Ошондой эле эки тилде тең алты жөндөмөнү так көрсөткөн окумуштуу бар бекен.

Изденүүчү Т. Акматова: Жогорудагы эки окумуштуунун тең иликтөөлөрү орус тилинин грамматикасына негизделип жазылгандыгы менен окшош. Ал эми Н.А.Баскаков менен А.Н.Кононовдун окшоштугу биринчиден экөө тең түрк тилдерин иликтешкендигинде болсо, экинчиден түрк тилдериндеги жөндөмөлөрдү грамматикалык жана мейкиндик жөндөмөлөр деп бөлгөндүгүндө деп ойлойм.

Ф.и.к., доцент А. А. Абдыкалыкова: Илимий ишиңиздин жаңылыгы эмнеде?

Изденүүчү Т. Акматова: Биринчиден эки тилдин жөндөмөлөр системасынын биринчи жолу салыштырылып изилдениши анын жаңылыгы болсо, экинчиден бул эки тилдин ичинен кыргыз тилиндеги жөндөмөлөрдүн категория катары калыптануусунун тарыхы өзбек тилине салыштырганда алда канча мурун экендигин баса көрсөткөнүмдө деп ойлоймун.

Ф.и.к., доцент Н. Р. Жапаров: Кыргыз тилинде жөндөмө мүчөлөрүнүн варианттары көп, ал эми өзбек тилинде кандай экен.

Изденүүчү Т. Акматова: Өзбек адабий тилинде жөндөмө мүчөлөрүнүн кыргыз тилиндегидей варианттары жок. Мунун себеби өзбек тилинде сингармонизм мыйзамынын сакталбагандыгында. Бирок өзбек тилинин

диалектилеринде (шеваларында) алсак, Карши диалектисинде, өзбек-кыпчак лахжасына кирген башка диалекттеринде жөндөмө мүчөлөрүнүн варианттары жолугат.

Ф.и.к., доцент Н. Р. Жапаров: Кыргыз адабий тилинин формасы менен мамлекеттик тилдин формасынын кандай айырмасы бар? Анткени диссертацияда бир жерде адабий тилдин формасы, экинчисинде мамлекеттик тилдин формасы деп жүрөт.

Изденүүчү Т. Акматова: Биз бул жерде биринчисинде кыргыз адабий тилинин мамлекеттик статус алганга чейинки мезгилин, ал эми экинчисинде болсо, мамлекеттик статус алгандан кийинки учурун шарттуу түрдө ушинтип белгиледик.

Отурумдун төрайымы, ф.и.к., доцент С. К. Каратаева: Өзбек деген терминдин келип чыгышын карадыңызбы?

Изденүүчү Т. Акматова: Өзбек тилинин тарыхына тиешелүү алгачкы эмгектерде өзбек тили чагатай тили деп аталгандыгын арбын жолуктурууга болот. Анын себеби, Чагатайдын башкаруусунда болгон чөлкөм Чагатай улусу деп аталып, анда жаралган тилдик ареал чагатай тили деп аталган. Чагатай тили деп аталган тили 19-кылымдын 30-жылдарында гана “эски өзбек адабий тили” деген термин менен алмаштырылгандыгын тастыктаган материалдарга таянсак, бул терминдин пайда болуш тарыхы өтө деле узак эмес.

Отурумдун төрайымы, ф.и.к., доцент С. К. Каратаева: Өзбек тилинин калыптанышында жергиликтүү говорлордун парадигмасы жөндөмөлөр системасына кандай таасир тийгизген?

Изденүүчү Т. Акматова: Кыргыз тилине караганда өзбек тилинин говорлорунда жөндөмөлөрдүн парадигмасы ар түрдүү, саны жагынан да айырмачылыктар бар. Тагыраак айтканда айрым говорлордо бир эле жөндөмө мүчөсү эки жөндөмө мүчөсүнүн милдетин аткара берет. Алсак, Карши диалектисинде (шевасида) табыш (тушум келишигинин) жөндөмөсүнүн -ны мүчөсү табыш (тушум) жана илик (караткич) жөндөмөсүнүн милдетин аткарат. Ушул айырмачылыктын өзү эки тилдин калыптануу доорлорунун бирдей эместигинен кабар берет.

Отурумдун төрайымы, ф.и.к., доцент С. К. Каратаева: Түрк тилдеринин жөндөмөлөр системасын түркологдор экиге бөлүп карашат: байыркы жана кийинки деп. Байыркы жөндөмөлөр системасындагы барыш жөндөмөсүнүн мүчөлөрү азыркы жөндөмөлөр системасында сакталганбы?

Изденүүчү Т. Акматова: Ооба, бирок баары эмес. Алсак -га мүчөсү сакталган ал эми -гару, -геру мүчөлөрү айрым сенек сөздөрдө гана жолугат. Мисалы, илгери, жогору ж.б. сөздөрдү окумуштуулар С.Кудайбергенев, С.Давлетовдордун Азыркы кыргыз тили (морфология) деген эмгегине таянуу менен мисал келтире алабыз.

Отурумдун төрайымы, ф.и.к., доцент С. К. Каратаева: Эки тилдин калыптануу чордону эки башка да, өзбек тили карлук тобуна кирет. Ареалдык чектештик эки тилдин жөндөмөлөр системасына кандай таасир тийгизген?

Издөнүүчү Т. Акматова: Абдан жакшы суроо болду. Бул эки тилдин ичинен кыргыз тили кыргыз алтай тобуна, ал эми экинчиси карлук тобуна кирет эмеспи. Ошол себептүү биринчисинде созулма үндүүлөрдүн болушу, сингармонизм мыйзамынын сакталышы орун алса, ал эми экинчисинде болсо, созулма үндүүлөрдүн жоктугу, сингармонизм мыйзамынын толук сакталбашы да жөндөмө мүчөлөрүнүн варианттарынын пайда болушуна жана болбошуна таасир эткен. Анткени кыргыз тилинде жөндөмө мүчөлөрүнүн варианттары көп болсо, ал эми өзбек тилинин диалектилерин эске албаганда, адабий тилинде жөндөмө мүчөлөрүнүн варианттары жокко эсе.

Отурумдун төрайымы, ф.и.к., доцент С. К. Каратаева: Рахмат. Анда эмесе талкууну баштайлы.

Проф.м.а. Т. К. Сыдыкова: Талкууланып жаткан диссертациялык илимий иш салыштырма-тарыхый, типологиялык жактан тектештирүү багытында жазылган эмгек. Эки тилдин лингвистикалык мыйзамдарына геосаясаттык, менталдык эволюциянын алкагынан баа берүү, аларды кармап жана кыймылдатып турган кыртышка көз жүгүртүү өтө татаал, ошол эле учурда геосаясаттык курч маселе. Мына ушундай маселелерге арналган диссертация илимий ишке коюлуучу талаптарга жооп берет. Айрым бир майда-барат кемчиликтер сын көз караштар менен толукталарында шек жок, кандидаттык диссертация катарында жактоого сунуш кыламын.

Ф.и.к., доцент Н. Жапаров: 3-главага кайрадан басым жасап, система менен категориянын айырмачылыгын так көрсөтүү керек. Иштин негизги формасы бар. Материалдарга бай. Илимий ишке коюлуучу талаптарга жооп берет. Ошол себептүү коргоого сунуш кыламын.

Ф.и.к., доцент А. А. Абдыкалыкова: Диссертациялык иш киришүү, үч бап, корутунду, колдонулган адабияттардын тизмеси жана тикемелерден турат. Иштин “Жөндөмө категориясынын жалпы тил илиминде жана түрк тилдеринде калыптанышы (*илимий булактарга сереп*)” деген 1-бабында жалпы тил илиминдеги жана түрк тилдериндеги жөндөмөлөр системасынын тарыхый жактан калыптануусу, кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөрдүн эволюциясы тарыхый, социалдык өзгөрүүлөрдүн алкагында каралып, жалпы эле түрк тилдериндеги, анын ичинде кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасынын изилдениши 2 параграф менен анализге алынат.

Бул баптын “Жөндөмө категориясынын жалпы тил илиминде жана түрк тилдеринде иликтениши” деген аталыштагы параграфында окумуштуу түркологдордун жалпы тил илиминдеги жөндөмөлөр жана алардын семантикасы боюнча иликтөөлөрүнө, ар кандай илимий эмгектерине сереп салынып, алгылыктуу жыйынтыктар чыгарылган. Ал эми «Кыргыз жана өзбек

тилдериндеги жөндөмөлөр системасынын изилдениши” деген параграфта жөндөмө категориясы боюнча И.А.Батмановдун алгачкы эмгегинен баштап, К.Тыныстанов, Х.Карасаев, С.Давлетов, И.Абдувалиевдердин эмгектериндеги жөндөмөлөр боюнча пикирлерине анализ жасалып жыйынтыкталган.

“Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөрдүн генетикалык биримдиги жана тарыхый эволюциясы” деген иштин экинчи бабында эки тилдеги жөндөмөлөрдүн калыптануусундагы тарыхый фактылар, ареалдык, диалектилик байланышта иликтенген.

Диссертациялык иштин 3-бабында кыргыз жана өзбек тилдеринин семантикасы тарыхый салыштыруу ыкмасында каралган. Изилдөөдөгү материалдарга таянсак эки тилдеги жөндөмөлөр саны жана парадигмасы жагынан окшош болгону менен ал тилдердеги говолорлордогу өтө чоң айырмачылыктар коңшу жашаган эки элдин географиялык жайгашуусуна, чектеш аймактардагы жакындыкка барып такалары көрүнүп турат. Алсак, өзбек тилиндеги говолордогу жөндөмө мүчөлөрдүн кыргыз тилиндегидей варианттарга ээ болушу ж.б.

Ага окутуучу Т. Акматованын “Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасы” деген темадагы кандидаттык диссертациясында эки тилдеги жөндөмөлөрдүн сүйлөм ичинде аткарган кызматы, алган ордуна токтолуу менен, кандай гана жакын тектеш тилдер болбосун генеалогиялык жана типологиялык жактан бир топ айырмачылыктарга да ээ экендигин баса белгилегени диссертанттын ийгилиги.

Иште компьютерге терүүдө кеткен техникалык каталар, айрым пунктуациялык каталар да бар. Бирок ал каталар иштин илимий өзөгүнө орчундуу кедергисин тийгизбейт.

Сунуш катары иштин биринчи жана үчүнчү баптарында кыргыз тилинин жана терминологиясынын негиздөөчүсү катары К.Тыныстановдун эмгектерине кенен токтолуп, жөндөмөлөргө берилген теориялык мүнөздөмөсүнө кайрыла кетсе, ошондой эле эки тилдеги жөндөмөлөрдүн семантикасы сүйлөмдөрдүн алкагында зат атоочтордун негизги категориясы катары анализге алынса.

Ага окутуучу Т.Акматованын “Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасы” деген темадагы кандидаттык диссертациясы толук бүткөн иш катары коргоого сунуш кылам.

П.и.к., доц.м.а. К. Иманакунова: Тансыкай Аманиллаевна менен бир кафедрада алты жылдан бери чогуу иштешип келе жатам. Мен билгенден И.Арабаев атындагы КМУнун профессордук-окутуучулар жамаатынын катарында талыкпай эмгектенип келе жатат. Кыргыз тилинин практикалык курсу сабагынан профессионалдуу деңгээлде сабак өтүп келет. Бир нече илимий макалалары бар. Жакынкы убакытта 400гө жакын сөздү камтыган

“Көөнө сөздөр” деген эмгегин жарыкка чыгарды. Ал эми илимий иши жөнүндө кеп кыла турган болсок, бул ишти көп жылдардан бери аркалап келе жатканын билебиз.

Жалпы түрк тилдеринин тарыхый жактан калыптануусу жана мезгил агымындагы жиктелүүсү ар дайым тилдик түзүлүштөгү өзгөрүүлөр менен коштолуп тургандыгы белгилүү көрүнүш болуп саналат. Жалпы тил илиминде тилдин структуралык жактан калыптануусунда жөндөмөлөр концепциясы туруктуу бойдон кала бере турган көрүнүш. Бирок ошол жөндөмөлөр категориясынын тарыхый жактан салыштырылып, каралышын колго алып, изилдөө иши кубаттаарлык иш. “Жөндөмө категориясынын жалпы тил илиминде жана түрк тилдеринде тарыхый калыптануусу” деп аталган биринчи бөлүмүндө, “Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөрдүн генетикалык биримдиги жана тарыхый эволюциясы” деген экинчи бөлүмдө жана “Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасы” деген бөлүмдөрдө жалпы тил илиминдеги, түрк тилдериндеги ошондой эле кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасынын тарыхый жактан калыптануусун жана окшоштугун, жөндөмөлөрдүн тилдик түзүлүштүн өнүгүүсүнө тийгизген таасири жөнүндө кеңири сыпаттама берилген.

Изилдөө процессинде лингвистикалык төмөндөгүдөй ыкмалар колдонулган: фактыларды топтоо, аларды классификациялоо, системалаштыруу жана жалпылоо, лингвистикалык илимий фактыларды салыштырып изилдөө, алардын жалпылыгын жана айырмачылыктарын сыпаттап чыгуу ж.б.

Диссертациянын киришүү бөлүмүндөгү: “Изилдөөнүн объектиси жана предмети, Изилдөөнүн материалдары, Коргоого коюлган жоболор, Изилдөөнүн апробацияланышы жана колдонулушу, Иштин талкууланышы” деп берилиши” деген бөлүштүрүүлөрдү азыркы талапка жараша оңдоштуруу керек, ошондой эле иште пунктуациялык, орфографиялык, стилдик каталарды да кездешет. Албетте, бул мүчүлүштүктөр иштин мазмунуна кедергисин тийгизе албайт. Иш илимий негизде, логикалуу жазылган.

Корутундулап айтканда, Т.А.Акматованын “Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасы” 10.02.06 – Түркология, 10.02.01 – Кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин коргоого сунуш кылууга жарактуу деп эсептейм.

П.и.к., доцент Р.Абдуллаева: Диссертациялык иш актуалдуу темага арналган. Борбордук Орто Азиядагы кыргыз жана өзбек тилдери, кыргыз тилинин жалпы түрк тилдеринин өнүгүүсүндөгү орду азыркы убакта кыргыз тил таануу илиминде гана эмес, жалпы түркологияда өзөктүү проблемалардан.

Географиялык жактан бир чөлкөмдө отурукташкан кыргыз жана өзбек элинин тилдери түрк тилдеринин тарыхый өнүгүүсүндө айрым типологиялык өзгөчөлүктөргө ээ болушу мызам ченемдүү көрүнүш. Мындай категориялык айырмачылыктар кыргыз жана өзбек элинин лингвистикалык жактан уникалдуулугун чагылдыруу менен саясий, тарыхый жактан өнүккөн тилдердин ички мыйзамдарынын динамикасын да көрсөтөт. Өзгөчө тектеш тилдердеги окшоштуктар жана айырмачылыктарды илимий жактан аныктап-тактоо түркологияга бир топ жаңы маалыматтарды берери шексиз. Эки элдин тилдик өзгөчөлүгүн иликөө менен кыргыз жана өзбек элинин тилдериндеги окшоштуктар жана айырмачылыктарды илимий жактан аныктап-тактоо иштин темасынын актуалдуулугун көрсөтүп турат.

Диссертанттын жеке салымы жана жыйынтыктарынын ынанымдуулугу төмөнкүлөр менен түшүндүрүлөт.

- изденүүчүнүн иштеги салыштырылып жаткан тилдердеги айырмачылыктар менен жалпылыктарды таап аныктай алышы;

- коргоого коюлган негизги жоболордун тактыгы, чыгарылган тыянактардын ишенимдүүлүгү;

- кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасын байкоо жүргүзүү абалында гана изилдебестен жөндөмө категориясынын аталган тилдердин структурасындагы ордун аныктап бергендиги;

- натыйжада, изилдөөгө жекече мамиле кылып, өз алдынча ой айтып, тыянак чыгарып, жөндөмөлөрдү терең үйрөнүү жана колдонуу мүмкүнчүлүгүнө студенттерди багыттоо жана алардын жөндөмөлөр системасын таанып билүүгө үйрөтүү, өзгөчө практикалык мазмунга ээ болорун практикалык жактан ынанымдуу белгилейт.

Изденүүчүнүн аталган темадагы диссертациялык ишин жогоруда айтылгандарга таянуу менен КР нын Жогорку Аттестациялык комиссиясынын мындай иштерге коюлуучу талаптарына ылайык иштеп чыккан деп жыйынтыктоого болот. Диссертациялык изилдөө ишин коргоого сунуш кылууга болот.

Ф.и.к., доцент А.Калыбаева: Ага окутуучу Акматова Таңсыкай Аманиллаевнанын “Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасы” деген 10.02.06 – түрк тилдери адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши төмөнкү баптарга бүлүнгөн, изилденген.

1. Жөндөмө категориясынын жалпы тил илиминде жана түрк тилдеринде тарыхый калыптануусу (илимий булактарга кыскача обзор) Бул бапта жөндөмө категориясынын жалпы тил илиминде, түрк тилдеринде иликтениши

жана кыргыз, өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасынын изилдениши боюнча маселелер каралган.

2. Экинчи бапта Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөнөмөлөрдүн генетикалык биримдиги жана тарыхый эволюциясы.

3. Үчүнчү бапта Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр алардын окшоштуктары менен айырмачылыктары каралып, Алтай, Орто Азия чөлкөмүндөгү тилдик мыйзам ченемдүүлүктөр, кыргыз жана өзбек тилдеринин тарыхый өнүгүүсүнүн лингвистикалык негиздери терең изилдөөгө алынган.

Бул диссертациялык иште изилденген тема жалпы тил илиминдеги тилдин структуралык жактан калыптануусунда жөндөмөлөр концепциясы туруктуу бойдон кала берге турган көрүнүш экендигине карабастан, ошол жөндөмөлөр категориясын тарыхый жактан салыштырып, илимий негизде иштеп чыкканы кубандырбай койбойт.

Диссертант өз алдына тил илиминдеги чоң маселелердин бирин коюп, алгач кайсы көйгөйдү изилдеш керек, аны кантип чечиш керек деген ойлорун ишке ашырып, ошону менен катар жөндөмөлөрдүн табиятын аныктоо, алардын структуралык түзүлүшүн, ички өз ара карым –катышын, өзгөрүп-өнүгүүсүн аныктоо сыяктуу маселелердин изилденишине белсенип киришип, аны терең ачып берүүгө багыт койгондугун байкоого болот.

Каралып жаткан диссертациялык иш кыргыз, өзбек тилдеринин факт-материалдарына таянуу менен жана аларды терең талдоо аркылуу анын тарыхын, өнүгүү эволюциясын, өзгөрүү закон ченемдүүлүктөрүн, анын эң маанилүү маселелерин, көйгөйлөрүн жогорку деңгээлде ачып берүүгө жетишкен.

Жыйынтыктап айтканда, Тансыкай Аманнилаевнанын “Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасы“ деген 10.02.06 – түрк тилдери адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин коргоого сунуштаса болот.

Отурумдун төрайымы, ф.и.к., доцент С. К. Каратаева: Түркологияда ареалдык лингвистика жаңыдан калыптанып келе жатакан багыт. Бул боюнча Гаджиева көп эмгектенген. Иште ал окумуштуунун эмгектерине да токтолгон. Экинчи бөлүмдө окумуштуулардын методологиясына таянуу керек. Диссертациянын структурасын карап көргөндө 1-бап диссертациянын мазмунуна коошпой тургандай таасир калтырат. Коргоого коюлган жоболорду кайрадан карап чыгыңыз. Ушул сунуштарды эске алуу менен коргоого сунуш кылса болот.

Урматтуу коллегалар, негизинен, айтылган сын пикирлерди эске алуу менен коргоого сунуш кылуу пикири келип түштү.

Анда колго салалы: 16 – макул, каршы – жок, калыс – жок.

Издөнүүчү Т.Акматова: - Баардыгыңыздарга, талкууга катышып, баалуу кеп-кеңешиңиздерди бергениңиздер үчүн ыраазычылык билдирем.

Отурумдун төрайымы, ф.и.к., доцент С. К. Каратаева: Дагы бир маселе, Таңсык ай Акматованын диссертациясынын атайын дисциплина боюнча кандидаттык экзаменинин кошумча программасы даярдалган. Программаны карап чыктыңыздар. Кошумча-алымча жокпу?

Ф.и.к., доцент А. А. Абдыкалыкова: Кошумча жок. Беките берсек болот.

Отурумдун төрайымы, ф.и.к., доцент С. К. Каратаева: Анда үчүнчү чечим кылып бекитебиз. Талкууга катышып бергениңиздер үчүн рахмат.

Кафедранын кезектеги кеңешмеси жогоруда айтылгандарды угуп жана талкуулап төмөнкүдөй ТОКТОМ КЫЛАТ:

1. Издөнүүчү Акматова Таңсык ай Аманиллаевнанын «Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасы» деген темада 10.02.06 – түрк тилдери адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиясынын кандидаттык диссертацияларга койгон талаптарына жооп берген иш деп эсептелсин.

2. Издөнүүчү Акматова Таңсык ай Аманиллаевнанын «Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасы» деген темада 10.02.06 – түрк тилдери адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы талкууда айтылган сунуштарды эске алуу менен коргоого сунушталсын.

3. Издөнүүчү Акматова Таңсык ай Аманиллаевнанын «Кыргыз жана өзбек тилдериндеги жөндөмөлөр системасы» деген темада 10.02.06 – түрк тилдери адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациясынын атайын дисциплина боюнча кандидаттык экзаменинин кошумча программасы бекитилсин.

**Отурумдун төрайымы,
ф.и.к., доцент**

Каратаева С. К.

Отурумдун катчысы

